

I

Dzieciństwo i wczesna młodość w przedwiktoriańskiej Anglii, 1804–1830

*Człowiek nie jest tworem okoliczności,
to okoliczności są tworem człowieka².*
– Benjamin Disraeli

Disraeli zapytany przez lorda Barringtona, który piastował urząd wiceszambelana dworu królewskiego w latach 1874–1880, gdzie się urodził, odpowiedział: „Nie jest to powszechnie znane – urodziłem się w bibliotece. Mój ojciec nie był bogaty, kiedy ożenił się wynajął apartament w Adelphi w Londynie, a ponieważ posiadał dużą kolekcję książek, wszystkie pokoje były nimi wypełnione, łącznie z tym, w którym się urodziłem”³. Nie mówił jednak prawdy, co często mu się zdarzało zarówno w młodości, jak i w późniejszych latach. W rzeczywistości urodził się 21 grudnia 1804 roku o godzinie 5:30 nad ranem w Londynie w budynku pod numerem 6 przy King’s Road, obecnie 22 Theobald’s Road, w dzielnicy Holborn, jako drugie dziecko i najstarszy syn Isaaka D’Israeli i jego żony Marii Basevi. Ósmego dnia po urodzeniu chłopiec został poddany tradycyjnemu obrzędowi obrzezania (*brit mila*), którego dokonał krewny matki David Abarbanel Lindo.

Ojciec Benjamin, przyszłego pisarza i męża stanu, Isaac D’Israeli (1766–1848), był jedynym dzieckiem niejakiego Benjamin D’Israeli (1730–1816), żydowskiego kupca, który wyemigrował do Anglii z północnych Włoch w 1748

² „Man is not the creature of circumstances, circumstances are the creatures of men”. Benjamin Disraeli, *Vivian Grey*, Project Gutenberg, vol. II, ks. VI, rozdz. 7.

³ Wilfrid Meynell, *Benjamin Disraeli. An Unconventional Biography*, D. Appleton and Company, New York 1903, s. 3. Kompleks neoklasycznych budynków zwanych Adelphi Buildings wybudowano na terenach dawnych slumsów, między ulicą Strand i Tamizą, w parafii St Martin in the Fields, w latach 1768–1872. Stare budynki rozebrano w latach trzydziestych XX wieku i zastąpiono monumentalnym gmachem w stylu Art Deco, nazwanym Adelphi Building.

roku, oraz jego drugiej żony Sarah Syprut de Gabay Villareal (1742/3–1825), pochodzącej ze starej rodziny Żydów hiszpańskich⁴.

Dziadek Benjamina handlował modnymi damskimi kapeluszymi i był jednym z założycieli londyńskiej giełdy w 1801 roku. Dorobił się dość znacznego majątku. Do końca życia pozostał członkiem zgromadzenia Żydów sefardyjskich i choć nie był zbyt gorliwym wyznawcą religii mojżeszowej, to jednak w miarę możliwości wspierał miejscową synagogę. Syn Isaac otrzymał od niego dość znaczny spadek w wysokości 35 000 funtów, co pozwoliło mu nie tylko na wygodne życie, ale także zajmowanie się literaturą i bibliofilstwem.

Istnieją trzy wersje drzewa genealogicznego Benjamina Disraeliego. Pierwsza ma walor naukowy i została potwierdzona przez historyków oraz genealogów, drugą i trzecią stworzył sam Disraeli na potrzeby autopromocji. Dwie ostatnie są niewiarygodne, ponieważ odzwierciedlają bardziej ambicje i marzenia Disraeliego niż stan rzeczywisty. Protoplasta rodu – dziadek Benjamina – urodził się w Cento, w pobliżu Ferrary. Jego ojcem był prawdopodobnie niejaki Yitzhak D'Israeli, miejscowy rzemieślnik. Pochodzenie nazwiska Israeli lub Israel można prześledzić aż do X wieku. Było ono bardzo popularne wśród tzw. „nowych chrześcijan” w Hiszpanii (hiszp. *cristianos nuevos*). Termin ten pojawił się w XV wieku i odnosił się, w Hiszpanii, Portugalii oraz w ich koloniach w Nowym Świecie, do Żydów sefardyjskich, którzy z własnej woli albo pod przymusem przeszli na katolicyzm. Z czasem wielu potomków „nowych chrześcijan” powracało do wiary mojżeszowej. W przypadkach, kiedy nie znali swojego oryginalnego nazwiska żydowskiego, a z tradycji rodzinnej wiedzieli, że nie należą do biblijnych rodów Cohenów lub Levi, przyjmowali często nazwisko „Israel”. Rodziny o takim nazwisku zarejestrowano w XVI wieku między innymi w Salonikach, Wenecji, Jerozolimie, Livorno, Anconie i Aleksandrii⁵. Można zatem przypuszczać, że rodzina Disraeliego miała hiszpańsko-portugalskie korzenie. Prawdopodobnie jej członkowie przenieśli się na Półwysep Apeniński w okolice Cento, skąd dziadek Benjamina wyemigrował do Londynu. Matka dziadka Disraeliego, Henrietta, pochodziła ze starożytniej rodziny Rossi, którą, według opowieści rodzinnej, przyszedł cesarz Tytus

⁴ W średniowieczu żydowska diaspora dzieliła się na dwie grupy. Do pierwszej należeli Żydzi sefardyjscy (zwani także Spaniolami). Zamieszkiwali niegdyś obszar Półwyspu Iberyjskiego i posługiwali się dialektami judeo-romańskimi. Po wygnaniu z Hiszpanii w roku 1492 po ogłoszeniu edyktu z Alhambry przez Izabelę I Kastyljską i Ferdynanda II Aragońskiego Żydzi zostali zmuszeni do opuszczenia Hiszpanii, a w roku 1497 również z Portugalii. Osiedlili się głównie w Maghrebie, we Włoszech i na Bliskim Wschodzie. Niewielka grupa Żydów sefardyjskich w latach osiemdziesiątych XVI wieku dotarła do terytorium Polski i osiedliła się w Zamościu. Drugą grupę tworzyli Żydzi aszkenazyjscy, których przodkowie osiedlili się na terenach Europy Środkowej i Wschodniej. Posługiwali się językiem jidysz.

⁵ Minna Rozen, *Pedigree Remembered, Reconstructed, Invented: Benjamin Disraeli between East and West*, [w:] *The Jewish Discovery of Islam. Studies in Honor of Bernard Lewis*, ed. by Martin Kramer, The Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies, Tel Aviv 1999, s. 51.

Flawiusz (39–81 r. n.e.) sprowadził z Jerozolimy po zburzeniu Świątyni. Żona dziadka Disraelego wywodziła się z zamożnej portugalskiej rodziny kupieckiej zamieszkałej w Livorno. Niestety, Disraeli nie znał tej historii i nigdy jej nie wykorzystał w napisanych przez siebie mocno fikcyjnych rodowodach.

W roku 1849 Disraeli przedstawił korzenie swego rodu we wstępie do zbioru pism ojca. Według tej wersji jego przodkowie opuścili Hiszpanię i po ogłoszeniu edyktu z Alhambry przenieśli się do Wenecji. Tam właśnie rodzina porzuciła swoje chrześcijańskie nazwisko i przybrała nazwisko Israeli lub D'Israeli. Z tego, co mu było wiadome, protoplasta Yitzhak pochodził z prostej rodziny kupieckiej zamieszkałej w miejscowości Cento w pobliżu Ferrary, a jego syn Benjamin D'Israeli w wieku 18 lat wyemigrował do Anglii i zamieszkał tam jako kupiec, latami zabiegając o denizację, którą nadano mu dopiero w 1801 roku. Praktyka denizacji, stosowana w Anglii od średniowiecza, polegała na przyznaniu cudzoziemcowi pewnych praw cywilnych i politycznych, które dzisiaj można by porównać do prawa stałego pobytu. Dzięki nim stawał się poddanym brytyjskim bez nabycia pełnych praw obywatelskich, takich jak prawo do głosowania i kandydowania w wyborach. Jednak miał prawo do zakupu gruntów i nieruchomości oraz do ich dziedziczenia.

Dziadek Benjaminą był dwukrotnie żonaty. Pierwszy raz, w 1756 roku, poślubił Rebecę Mendez Furtado, z którą miał córkę o imieniu Rachel. Kilka miesięcy po śmierci Rebeki ożenił się powtórnie z już wcześniej wspomnianą Sarah Syprut de Gabay Villareal. Mieli jedno dziecko, Isaaka, który urodził się 11 maja 1766 roku w Enfield w hrabstwie Middlesex, dzisiaj jednej z północnych dzielnic Wielkiego Londynu.

Disraeli nie przywiązywał szczególnej wagi do rodowodu matki, ponieważ nie łączyła go z nią tak mocna więź jak z ojcem, i dlatego wywyższał w swoich wspomnieniach przodków z linii ojca, którzy w rzeczywistości nie mieli tak interesującego rodowodu jak przodkowie matki. Maria Basevi, matka Disraelego, pochodziła z zasłużonej rodziny żydowskiej zamieszkałej w Weronie od XVI wieku. Ojciec Marii, Naphtali, należał do grona kupców londyńskich drugiej połowy XVIII wieku. W roku 1801 został wybrany na przewodniczącego Rady Żydów Brytyjskich. Jego brat, Solomon, był twórcą słynnego ogrodu publicznego Ranelagh Gardens nad Tamizą, w którym odbywały się popularne imprezy rozrywkowe. Babka Disraelego ze strony matki, Rebecca Rieti, wywodziła się ze starożytnej rodziny żydowskiej Aboab Cardoso, która osiedliła się w Anglii pod koniec XVII wieku. Rodzina ta była spokrewniona z mędrcelem żydowskim Yithzakiem (Isaakiem) Aboab (1433–1493) z Kastylii, który zarządzał kongregacją podczas wygnania Żydów na mocy edyktu Izabelli Kastylijskiej i Ferdynanda II Aragońskiego⁶. W roku 1492 przeprowadził on dwudziestotysięczną gromadę wygnańców z Kastylii do Portugalii⁷.

⁶ Lucien Wolf, *The Disraeli Family*, „Transactions” (Jewish Historical Society of England), vol. 5 (1902–1905), s. 202–218.

⁷ Robert Blake, *Disraeli*, Eyre & Spottiswoode Publishers, London 1967, s. 7.

Isaac D'Israeli był człowiekiem wykształconym, spinozystą i wolterianinem, który nie chciał wyrzec się wiary przodków, ale nigdy nie wykazywał gorliwości religijnej⁸. W sprawach politycznych uważał się za konserwatystę. W wieku 16 lat rozpoczął karierę literacką, pisząc wiersz skierowany do Samuela Johnsona⁹. Był częstym gościem wydawcy Johna Murraya i wkrótce zyskał uznanie jako jeden z ważniejszych bibliofilów swych czasów. Stał się znaną postacią w kręgach literackich Londynu. Kiedy zamieszkał z rodziną w domu przy James Street w pobliżu Covent Garden, do jego ulubionych zajęć należały wizyty w słynnej Czytelni Muzeum Brytyjskiego, gdzie spotykał wielu literatów i wydawców. Do grona jego znajomych zaliczali się między innymi poeci George Gordon Byron¹⁰ i Robert Southey¹¹, prozaik Walter Scott¹², filozof

⁸ *Spinozysta* – zwolennik filozofii Barucha Spinozy (1632–1677), przyjmującej, że wszystko, co istnieje, jest emanacją jedynej niestworzonej substancji, czyli Boga albo natury. Spinoza głosił, że światem kieruje determinizm, negował istnienie przypadku i wolnej woli, a wolności jednostki upatrywał w możliwości dążenia do prawdy. *Wolterianin* (dawn. wolnomyśliciel) – zwolennik wolterianizmu, czyli doktryny Woltera, właśc. François-Marie Arouet (1694–1778), francuskiego pisarza epoki Oświecenia, filozofa, dramaturga i historyka, przepojony ideałami Oświecenia, głosił sceptyczną, lecz deistyczną postawę religijną, nienawiść do nietolerancji, obskurantyzmu oraz tyranii feudalnej, wiarę w rozum i postęp. Zarówno określenie „spinozysta”, jak i wolterianin” oznaczało w XIX wieku dla wielu człowieka nowoczesnego, jasno myślącego, wyzbytego przesądów.

⁹ Samuel Johnson (1709–1784) – pisarz i leksykograf, autor *A Dictionary of the English Language* (*Słownik języka angielskiego*), esejów *Rambler* (*Wędrowiec*) i *Idler* (*Próżniak*) oraz satyry *Rasselas, Prince of Abyssinia* (*Rasselas, książę Abisynii*).

¹⁰ George Gordon Noel Byron, 6. baron Byron (1788–1824) – jeden z największych i najbardziej wpływowych angielskich poetów epoki romantyzmu. Za jego najważniejsze dzieło uznaje się obszerny, ale nieukończony poemat dygresyjno-heroikomiczny, *Don Juan* (1819–1824). Stworzył niezwykle popularnego bohatera romantycznego (bohatera bajronicznego), dla którego wydawał się być wzorem – wyzywającego, melancholijnego, dręczonego poczuciem winy i wyrzutami sumienia. Spośród innych ważnych dzieł Byrona należy wymienić *Childe Harold's Pilgrimage* (*Wędrowki Childe Harolda*, 1812–1818), *The Giaour* (*Giaur*, 1813), *The Bride of Abydos* (*Naręczona z Abydos*, 1813), *The Corsair* (*Korsarz*, 1814), *Lara* (1814) i *Manfred* (1817).

¹¹ Robert Southey (1774–1843) – zaliczany obok Williama Wordswortha i Samuela Taylora Coleridge'a do grupy tzw. „Poetów Jezior”, pierwszego pokolenia romantyków w literaturze angielskiej, związanych z położoną na północy Anglii malowniczą Krainą Jezior (Lake District). Swoim początkowo radykalnym poglądom społecznym dał wyraz w dramacie poetyckim z czasów powstania chłopskiego z 1381 roku pt. *Wat Tyler* (powstał 1794, wyd. 1817) i poemacie *Joan of Arc* (1796). Byron, który zarzucał mu brak talentu oraz koniunkturalny zwrot ku konserwatyzmowi, poświęcił mu długą ironiczną dedykację w *Don Juanie*. Southey zapoczątkował wiktoriański kult bohaterów, rozwinięty następnie przez Thomasa Carlyle'a w jego dziele *On Hero, Hero Worship and the Heroic in History* (*O bohaterach, kulcie bohaterów i idei bohaterstwa w historii*, 1841). Disraeli, który zaczytywał się pismami Southeya i Carlyle'a, odkrył takiego bohatera historii w... samym sobie.

¹² Walter Scott (1771–1832) – szkocki powieściopisarz i poeta, żarliwy torys i anglofil. Stworzył gatunek powieści historycznej zwanej od jego nazwiska „walterskotowską”,

i ekonomista Jeremy Bentham (1748–1832), twórca teorii użyteczności, oraz wydawca John Murray (1745–1793).

D'Israeli wydał powieści o Bliskim Wschodzie, kilka biografii, w tym książki o życiu i panowaniu Karola I i Jakuba I, a także wiersze. Największą popularność przyniósł mu opublikowany anonimowo, w wieku 25 lat, tom zawierający feerię anegdot, szkiców i uwag na tematy literackie, oraz nie tylko, zatytułowany *Curiosities of Literature* (*Ciekawostki literackie*, 1791–1823, trzytomowe wydanie w 1824 roku). Ta niezwykła książka, świadcząca o nieprzeciętnej erudycji i szerokich zainteresowaniach literackich autora, cieszyła się niesłabnącą popularnością przez cały XIX wiek i nadal wznawiana jest od czasu do czasu przez wydawnictwa bibliofilskie¹³. Należała do ulubionych lektur lorda Byrona, który woził ją ze sobą po Europie i zaczytywał się w niej z wielką przyjemnością. Kolejne prace Isaaka D'Israeli – *A Dissertation on Anecdotes* (*Dysertacja o anegdotach*, 1793), *An Essay on the Literary Character* (*Esaj o postaci literackiej*, 1795), *Miscellanies; or, Literary Recreations* (*Miscelanea, albo rekreacje literackie*, 1796), *Romances* (*Romanse*, 1799), *Calamities of Authors* (*Katastrofy autorów*, 1812/3), *Quarrels of Authors* (*Kłótnie autorów*, 1814) – także chętnie czytano w pierwszej połowie XIX wieku. Za swoje osiągnięcia literackie Isaac D'Israeli otrzymał tytuł doktora honoris causa Uniwersytetu Oksfordzkiego. Warto podkreślić, że był on jednym z pierwszych historyków brytyjskich, którzy korzystali w swoich pracach ze źródeł pierwotnych, czyli z oryginalnych dokumentów. Jak pisał biograf Benjamin Disraeli, Cecil Roth, Isaac „był najprawdopodobniej pierwszym europejskim Żydem od czasów Renesansu, jeśli pominiemy Moseesa (Mojżesza) Mendelssohna w Niemczech (niewątpliwie sławniejszego, ale mniej popularnego), który osiągnął pierwszorzędne miejsce w Republice Literatury”¹⁴.

W roku 1802 Isaac poślubił Miriam (później zwaną Marią) Basevi (1774/5–1847), najmłodszą córkę włoskiego Żyda, który osiedlił się w Anglii nieco później niż jego ojciec. Małżeństwo wydało na świat pięcioro dzieci: córkę Sarę (nazywaną w domu „Sa”, 1802–1859), Benjaminą (zwanego „Benem”

której charakterystyczną cechą był kult autentyzmu. Losy bohaterów ukazywał na szerokim tle społeczno-obyczajowym. Jego powieści, takie jak *Waverley* (1814), *Rob Roy* (1817), *Ivanhoe* (1820), mimo melodramatycznych efektów, konwencjonalnie potraktowanej psychologii postaci oraz braku problematyki społecznej, odznaczają się bogactwem opisów, swobodą narracji i na ogół wiarygodnością tła historyczno-obyczajowego. Disraeli był dobrze zaznajomiony z dziełami Scotta, które znajdowały się w bogatej bibliotece jego ojca Isaaka.

¹³ Pełny tytuł pierwszego wydania z roku 1791 podaje, że jest to zbiór ponad 270 esejów i ciekawostek literackich, składający się z anegdot, opisów postaci, szkiców oraz obserwacji literackich, krytycznych i historycznych, który w pełni zasługuje na miano „biblioteka w miniaturze”. Publikacja, ustawicznie uzupełniana i poprawiana, doczekała się aż 14 wydań, z których ostatnie ukazało się po śmierci Isaaka w 1849 roku. Benjamin opracował i oddał do druku, na krótko przed własną śmiercią, trzytomowe wydanie *Ciekawostek*.

¹⁴ Cecil Roth, *Benjamin Disraeli, Earl of Beaconsfield*, The Philosophical Library, New York 1952, s. 16.

lub „Dizzym”, 1804–1881), Naphtalego (urodzonego w 1807 roku i zmarłego w dzieciństwie), Rafaela („Ralpha”, 1809–1898) i Jacobusa („Jamesa” lub „Jema”, 1813–1868). Niewiele wiemy o matce Benjamin, która pozostaje zagadkową postacią. Wiadomo tylko, że była ciotką znanego architekta wiktoriańskiego George’a Basevi (1794–1845). W 1848 roku Benjamin opublikował biografię ojca, którego bardzo podziwiał, ale nie wspomina w niej o matce, ponieważ czuł do niej żal, że nie doceniła jego zdolności i troszczyła się bardziej o młodszych braci. Matka Disraeliego, podobnie jak jej małżonek, miała dość obojętny stosunek do judaizmu. Była całkowicie zasymilowaną Żydówką.

Dzieci D’Israelego otrzymały imiona zgodnie z żydowskimi zwyczajami, zaś wszyscy synowie zostali obrzezani. Jednakże, jeśli chodzi o religię, Isaac D’Israeli był prawdopodobnie jednym z pierwszych brytyjskich Żydów, którzy ujawnili nieortodoksyjne podejście do tradycyjnych żydowskich ceremonii. W 1813 roku Isaac został mianowany administratorem najstarszej w Anglii sefardyjskiej synagogi w Aldgate. Zaskoczony tą nominacją ojciec Benjamin na uprzejmie odmówił, tłumacząc, że jego świecki styl życia oraz względna obojętność wobec żydowskich tradycji i ceremonii nie predestynuje go do takiej godności. Na początku XIX stulecia otwarte wyrażanie nielojalności wobec własnych przywódców religijnych było postrzegane jako całkowicie nie do przyjęcia. Rabin i rada starszych ukarali go grzywną w wysokości czterdziestu funtów, co było dość znaczną sumą na ów czas. Isaac odmówił zapłaty, twierdząc, że rabin nie miał w Anglii podstaw prawnych, aby wymierzyć mu taką karę. Spór toczył się przez kilka lat bez ostatecznego rozwiązania, prawdopodobnie dlatego, że Isaac nie chciał martwić swojego starego i pobożnego ojca jawnym odstępstwem od wiary przodków.

Ale w roku 1816, po śmierci ojca, Isaac formalnie zerwał z synagogą i zaczął sympatyzować z ruchem zreformowanego judaizmu, który narodził się w Niemczech na początku XIX wieku. Benjamin Jaffe twierdzi, że Isaac „jako oświecony intelektualista pod wpływem pism Woltera traktował judaizm jako osobliwość w życiu i literaturze”¹⁵. Z kolei Isaiah Berlin, w eseju na temat Marksa i Disraeliego, opisuje Isaaka jako XVIII-wiecznego deistę, który nie jest ani szczególnie zadowolony ani niezadowolony z tego, że urodził się Żydem¹⁶. Prawdopodobnie Isaac traktował judaizm jako relikwiny dawnych, barbarzyńskich czasów. Talmud był dla niego zbiorem przesądów, sprzecznych opinii, fantazji i kazuistyki, a rabini – jak sądził – oszukiwali Żydów, utrzymując ich w niewoli dziwacznych obyczajów. Młody Benjamin niewątpliwie przejął wiele z poglądów ojca.

¹⁵ Benjamin Jaffe, *A Reassessment of Benjamin Disraeli’s Jewish Aspects*, „Transactions of the Jewish Historical Society of England”, vol. 27 (1978–1980), s. 116.

¹⁶ Isaiah Berlin, *Benjamin Disraeli, Karl Marx and the Search for Identity*, [w:] *Against the Current: Essays in the History of Ideas*, Hogarth Press, London 1979, s. 261–262. Zob. polski przekład: *Benjamin Disraeli, Karol Marks i poszukiwanie tożsamości*, [w:] *Pod prąd. Eseje z historii idei*, przekład T. Bieroń, Zysk i S-ka, Poznań 2002.

Za radą przyjaciela, historyka Sharona Turnera (1768–1847), Isaac zdecydował, aby wszystkie jego dzieci zostały ochrzczone w kościele anglikańskim św. Andrzeja w londyńskiej dzielnicy Holborn 31 lipca 1817 roku, gdyż uważał, że tylko pełna asymilacja umożliwi im spokojne życie w Anglii. Sam jednak nigdy nie wykazywał chęci przejścia z judaizmu na chrześcijaństwo. Nie uczestniczył jednak w ceremonii inauguracji Reformowanej Synagogi przy Berkeley Street w Londynie. Dowiadując się o chrzcie dzieci Isaaka, rabin Bevis Marks natychmiast oświadczył, że jest nieważny i do dnia dzisiejszego synagoga londyńska nigdy oficjalnie nie zaakceptowała odejścia Benjamina Disraelego od religii mojżeszowej. Przyjęcie chrztu wywarło niejednakowy wpływ na dzieci Isaaka D'Israelego. W tym czasie młodszy synowie Ralph i James liczyli osiem i cztery lata. Ich starszy brat Benjamin miał lat dwanaście i był wystarczająco duży, aby zrozumieć konsekwencje tego wydarzenia. Najstarsza siostra Sarah, która miała wówczas czternaście lat, niewątpliwie była najbardziej świadoma znaczenia chrztu. Z jej listów wynika, że nie była osobą nadmiernie religijną, ale dobrze rozumiała Benjamina, który poświęcał wiele uwagi swojej skomplikowanej sytuacji konwertyty. W późniejszych latach Disraeli uważał chrześcijaństwo za kontynuację judaizmu i próbował łączyć obie religie pod niejasnym sformułowaniem „zasady semickości” (Semitic principle). Disraeli, nie będąc człowiekiem religijnym, dość obojętnie traktował wiarę mojżeszową. Szczylił się natomiast pierwiastkiem duchowym judaizmu. Twierdził, że rasa żydowska góruje nad innymi rasami, czemu dał wyraz w swoich powieściach. Wbrew nadziejom, chrzest nie spowodował automatycznej akceptacji dzieci Isaaka D'Israelego przez społeczeństwo angielskie. Żydzi nadal byli wykluczeni z życia publicznego. Jednak młody Disraeli jako członek Kościoła anglikańskiego mógł myśleć o karierze politycznej, która wówczas była niedostępna dla wyznawców wiary mojżeszowej.

Mały Ben rozpoczął edukację w wieku około sześciu lat, w szkole w Islington prowadzonej przez pannę Roper. Następnie w latach 1813–1817 kontynuował naukę w szkole wielebnego Johna Potticany w Blackheath. Kolega szkolny Bena tak opisał małego Disraelego: „Pozwalał mi siedzieć obok siebie podczas przerw i opowiadał zabawne historie o rabusiach w jaskiniach, ilustrując je szkicami ołówkiem, które ciągle wycierał, aby zrobić miejsce na nowe. Był zapałonym czytelnikiem, uwielbiał romanse i często siadaliśmy obok siebie, aby czytać te same książki”¹⁷.

Od jesieni 1817 do 1820 roku Ben pobierał naukę w innej szkole, zwanej Higham Hall, w Walthamstow, prowadzonej przez wielebnego doktora Eli Cogana, emerytowanego pastora Kościoła Unitariańskiego¹⁸, który cieszył się

¹⁷ William Flavelle Monypenny, *The Life of Benjamin Disraeli Earl of Beaconsfield*, vol. I, 1804–1837, The Macmillan Company, New York 1910, s. 19.

¹⁸ Unitarianizm (z łac. unitas – jedność), który odrzucał dogmat o Trójcy Świętej, uznając, że Bóg istnieje tylko w jednej osobie, cieszył się popularnością wśród wykształconych i liberalnych warstw społeczeństwa angielskiego, gdyż nie uznawał aksjomatów i opowiadał się za liberalizmem w kwestii problemów kultowych. Głosił stosowanie

reputacją uczonego, a którego poglądy teologiczne mógł podzielać sam Isaac D'Israeli. Kolegami Bena byli chłopcy z dość zamożnych, ale niczym nie wyróżniających się rodzin. Niektórzy z nich, podobnie jak Benjamin, pochodzili z rodzin asymilowanych. Kilku osiągnęło znaczące sukcesy naukowe, jak np. Samuel Sharpe (1799–1881), który został znanym egiptologiem, a jego młodszy brat Daniel (1806–1856) doczekał się godności prezesa Towarzystwa Geologicznego.

Wielebny Cogan nie był zachwycony postępami Bena w szkole. Narzekał, że nie mógł go nauczyć trybu łączącego *subjunctivum*, ani też nie potrafił go zainteresować kwestiami teologicznymi. Nie wiadomo dlaczego Ben nie uczęszczał do słynnej szkoły w Winchester, w której uczyli się jego dwaj młodszy bracia. Wprawdzie Higham Hall nie była poślednią instytucją edukacyjną, ale oczywiście nie mogła się równać ze szkołą w Winchester, chociaż jej dyrektor był człowiekiem oświeconym i dość liberalnym, dzięki czemu prócz lektury dzieł klasycznych Disraeli poznał tam także literaturę angielską. O jego doświadczeniach szkolnych możemy dowiedzieć się z dwóch wczesnych powieści – *Vivian Grey* i *Contarini Fleming*, które zawierają nieco zawołowane wątki autobiograficzne. Z lektury wynika, że młody Ben nie czuł się zbyt dobrze pośród kolegów, nad którymi górował nie tylko intelektem, ale także niezwykłą wrażliwością. Po zakończeniu nauki w drugorzędnych szkołach prywatnych Disraeli nie podjął studiów w Oksfordzie, ale kontynuował edukację w domu.

Tymczasem, odziedziczywszy dość pokaźną fortunę po ojcu, Isaac przeprowadził się z rodziną do większego domu pod numerem 6 Bloomsbury Square, w którym znalazł bardziej przestronne pomieszczenia na swoją olbrzymią bibliotekę. Młody Ben spędzał w niej codziennie wiele godzin. Poznał łacinę na tyle, że mógł bez trudu posługiwać się łacińskimi sentencjami, a dodatkowo udawał, że zna trochę grekę. Kiedy miał 17 lat, na okładce almanachu z roku 1821 zapisał cytat z Petrarke: „Pragnę być znany dla potomnych, ale jeżeli nie zdołam tego osiągnąć, niech będę znany moim czasem, a przynajmniej moim przyjaciółom”¹⁹. Uwielbiał czytać poezję. Jego ojciec obracał się w kręgu Byrona, a młody Disraeli podziwiał autora *Childe Harolda* nie tylko za jego niepospolity talent literacki, ale także za jego nieheteronormatywne zachowanie. Jak wykażemy, próbował go naśladować nie tylko stylem życia ekscentrycznego dandysa, ale także fascynując się Orientem i podążając jego śladami wokół Morza Śródziemnego do Grecji i Albanii.

Na wiosnę 1829 roku, ze względu na zdrowie najstarszego syna, a także żony, która często chorowała, Isaac zdecydował się wyprowadzić z rodziną

zasad miłości Boga i bliźniego oraz tolerancję religijną. Zwolennikami unitarianizmu byli wybitny chemik i filozof Joseph Priestley (1733–1804), wspomniany już Jeremy Bentham, pisarka Elizabeth Gaskell (1810–1865) i jej mąż William, oraz John Stuart Mill (1806–1873), ekonomista, filozof i logik, najwybitniejszy kontynuator doktryny Benthama.

¹⁹ „I desire to be known to posterity; if I cannot succeed, may I be known to my own age, or at least to my friends”. Cyt. wg Dick Leonard, *The Great Rivalry: Disraeli and Gladstone. A Dual Biography*, I.B. Tauris & Co. Ltd., London and New York 2013, s. 22.

z niezdrowego Londynu do okazałego dworku Bradenham House niedaleko High Wycombe w hrabstwie Buckinghamshire. Był to niewątpliwie wielki akt poświęcenia Isaaka, który musiał zrezygnować z częstych odwiedzin w Czytelnicy Muzeum Brytyjskiego oraz z towarzystwa literatów londyńskich. Spędził w tej wiejskiej rezydencji ostatnie dwie dekady życia, a do Londynu udawał się tylko okazjonalnie.

Isaac był zwolennikiem asymilacji Żydów. W roku 1833 opublikował książkę pod tytułem *The Genius of Judaism (Geniusz judaizmu)*, w której nawoływał, aby młodzież żydowską wychowywano w duchu europejskim, i aby Talmud był traktowany nie jako podręcznik wychowania, lecz osobliwość z dalekiej przeszłości. Kwestia żydowskiej asymilacji była żywo dyskutowana w XIX wieku w Anglii i innych krajach europejskich. Wielu Żydów porzucało tradycyjną żydowską społeczność i przyjmowało wartości nowoczesnej świeckiej kultury europejskiej. Ortodoksyjni Żydzi traktowali swoich zasymilowanych ziomków z przerażeniem i wręcz wrogością. Asymilacja stała się główną siłą dezintegracyjną w życiu Żydów europejskich od drugiej połowy XVIII wieku. Różne czynniki przyczyniły się do powstania tej sytuacji. Coraz więcej Żydów przyswoiło obyczaje społeczeństwa otwartego. Asymilacja zakładała, że Żydzi porzucą tradycyjne getto i wejdą w główny nurt społeczeństwa na równych prawach pod warunkiem zrzeczenia się żydowskiej tożsamości narodowej oraz autonomii sądowej. Proces asymilacji zapoczątkowali członkowie wyższych warstw społeczności żydowskiej. Opuszczając pozycje liderów w autonomicznej gminie żydowskiej, przyczyniali się do jej postępującego osłabienia. Żydowscy intelektualiści, którzy przyjęli wartości kultury oświeceniowej, uznawali coraz częściej tradycyjne wartości żydowskie za jałowe i prymitywne. Asymilowani Żydzi marzyli o ahistorycznym społeczeństwie racjonalistycznym, wolnym od dziedzictwa narodowego i religijnego. Przez niektórych wybitnych Żydów asymilacja traktowana była jako najkrótsza droga do osiągnięcia indywidualnego sukcesu w nowoczesnym społeczeństwie. Intelektualiści żydowscy, tacy jak między innymi wspomniany powyżej największy filozof żydowski wieku Oświecenia Moses (Mojżesz) Mendelssohn (1729–1786), chociaż nie sformułowali teorii asymilacji, propagowali zrównanie praw Żydów z ludnością nieżydowską. Córka Mendelssohna Dorothea przeszła najpierw na protestantyzm, a później na katolicyzm.

Isaac nigdy nie był osobą szczególnie towarzyską. Zajmowały go przede wszystkim książki, a życie rodzinne i towarzyskie miało dla niego drugorzędne znaczenie. Niemniej jednak lubił rozmawiać ze swoimi synami i córką o przeczytanych lekturach. Jego stosunek do żony Marii był tradycyjnie patriarchalny, ale pełen szacunku. Żadna kobieta nie mogła być lepszą gospodynią domową niż ona. Sprawowała absolutną władzę w sprawach domowych, odsuwając od męża wszelkie obowiązki związane z zakupami artykułów domowych, odzieży i żywności. Niemniej jednak Isaac odczuwał całkowity brak zainteresowania żony swoimi studiami bibliofilskimi. Na szczęście córka Sarah podzielała zainteresowania literackie ojca i to z nią mógł prowadzić długie domowe dysputy.

Już w dzieciństwie Sarah wykazała żywą inteligencję oraz umiejętność uczenia się. Każdy, kto ją poznał, dostrzegał, że jest bardzo utalentowana i mógł oczekiwać, iż wyrośnie na kobietę z dużymi ambicjami. Podczas gdy większość dziewcząt i chłopców w jej wieku pochłaniały zabawy, Sarah lubiła rozmawiać z ojcem o literaturze i historii. Pozostając w domu, aby służyć ojcu jako osobista sekretarka, uzyskała wykształcenie znacznie lepsze niż mogłaby kiedykolwiek otrzymać w najbardziej prestiżowych pensjach dla dziewcząt. Isaac D'Israeli powierzył jej opiekę nad swoimi rękopisami. Pochłonięta pracami domowymi oraz przepisywaniem tekstów ojca Sarah nigdy nie odegrała roli słynnej damy wiktoriańskich salonów, jak np. Hannah de Rothschild²⁰, a jej bliskie relacje z ojcem, mimo że stanowiły źródło wielkiej intelektualnej stymulacji w dzieciństwie i wczesnej młodości, okazały się być główną przeszkodą w osiągnięciu samodzielności w dorosłym życiu. Kariera literacka i polityczna Benjamina stanie się później substytutem zaspokojenia jej osobistych sfrustrowanych nadziei i ambicji. Sarah żyła najpierw dla ojca, a później dla brata Benjamina, który był tego w pełni świadomy. Kiedy wiosną 1868 roku po raz pierwszy został mianowany premierem, dziewięć lat po śmierci siostry, sir Philip Rose, bliski przyjaciel i doradca finansowy Disraeliego, zauważył z nostalgią: „Gdyby tylko siostra była świadkiem pańskiego triumfu, jakże byłaby szczęśliwa.” „Ach, biedna Sa!” – odpowiedział w zamyśleniu Disraeli – „straciliśmy naszą publiczność, straciliśmy naszą publiczność”²¹.

Benjamin miał dobre stosunki z ojcem. Bardzo go szanował i zawsze szukał jego aprobaty. Ojciec Disraeliego zainspirował syna uczuciami szacunku dla korony, historycznych instytucji Anglii, ziemiaństwa i kościoła państwowego, który był ważnym czynnikiem spójności narodowej. Należy jednak podkreślić, że Isaac nigdy jawnie nie odwzajemniał uczuć syna i miał bliższą więź z Sarą. Uważał, że synowie sami muszą zadbać o swoją przyszłość. W dorosłym życiu Benjamin nie skarżył się na stosunek ojca do siebie, jednak jako wrażliwe dziecko musiał z pewnością odczuwać brak zainteresowania jego edukacją. Podobnie było z matką. Niewiele zajmowała się wychowaniem najstarszego syna i chyba nawet nie doceniała jego wyjątkowej inteligencji. W liście do

²⁰ Hannah Primrose, hrabina Rosebery (1851–1890) – była córką barona Mayera de Rothschilda i wnuczką Nathana Mayera Rothschilda, który stworzył angielski oddział imperium bankowego Rothschildów. Odziedziczywszy ogromną fortunę ojca w 1874 roku, stała się najbogatszą kobietą w Wielkiej Brytanii. Poślubiła hrabiego Archibalda Rosebery, który był jednym z najbardziej znanych i cenionych arystokratów. Mimo że ich małżeństwo wywołało kontrowersje w konserwatywnych kręgach, umożliwiło jej ono wejście do najwyższych elit społeczeństwa oraz zostanie wpływową mecenską kultury i filantropką. Jej działalność charytatywna skierowana była głównie na wspieranie zdrowia publicznego oraz poprawę warunków życia i pracy żydowskich robotnic mieszkających w biedniejszych dzielnicach Londynu. Zmarła na dur brzuszny w 1890 roku, w wieku 39 lat, pozostawiając męża w rozpacz i pozbawiając go wsparcia w jego ambitnych planach politycznych.

²¹ „Ah, poor Sa! we've lost our audience, we've lost our audience”. Cyt. wg Blake, *Disraeli, op. cit.*, s. 425.